

II. József uralma.

(1780. nov. 29.– 1790. febr. 20.)

I.

József cs. fellépése. Vallásbeli, közigazgatási reformok. Új felosztás. Német nyelv. Összeírás.

A Habsburg-házbóli utolsó uralkodó, Mária Th. 1780. nov. 29-én meghalt. A Habsburg-lothringeni uralkodóház lépett trónra, fiúágon.

E linéát II. József cs. nyitja meg. Új uralkodó ág, új vér: új elvek és tendenciák nyomulnak előtérbe.

Magyarország s ekép Erdély trónjára Mária Theresia hosszas uralkodása után egy határozott irányú férfiú lépett fel, ki Austria több százados politikáját elég erősnek hitte arra, hogy a nem örökös tartományok beolvasztását nyíltan kimondja, s tettelesen végrehajtsa.

II. József császár azon óriási szellemek közé tartozott, ki nem csak hatalmas vágyakat, de egyszersmind a nagy vágyak létesítésére nagy tehetségeket is örökölt a természettől; s még azon szerencse is osztályrészeül jutott, hogy roppant lelkierejét uralkodása kezdetéig kifejthette.

Atyja halálával, 1765-ben, édes anyjának corregensévé lőn, s a hadi dolgok egyenesen tőle tétettek függővé.

A polgári kormányzat tanulmányozása végett pedig – incognito – összejárta caaknem egész Európát, beutazta az örökös tartományokat, be Magyarországot és Erdélyt.

Ily sokat jósló előzmények után következett be édes anyja halála, a miáltal útja hazánk trónjára is megnyílék. Rontó és teremtő nagy szellemének, hatalmas tettvágyának semmi

se látszott többé utjában állani, még a családi élet apró gondjai és örömei sem, mert bár kétszer nősült, de meghalván neje, sem apa, sem férj nem vala már. Minden szivdobbanása csak egy új Austria alapításának volt szentelve.

A mely napon a trónra lépett, birodalma minden népei s nemzetei jogát biztosítá; néhány hónapon át, míg országai hódolatát elfogadá, a dolgokat mindenütt rendes folyamába hagyta.

Erdély hódolatát 1781. aug. 21-én fogadta egy országgyűlésen, mely Szebenbe csak e végre volt hirdetve. Mire az esküt az ország letette, s a hódoló hitlevelet elkészíté a hongyűlés, mely első és utolsó volt József császár alatt, b. Preisz főhadi kormányzó nyolcz nap mulva bezárta, a nélkül, hogy törvényczikket alkothatt volna. ¹⁾

József császár uralkodása első éveit a birodalmi ügyek rendezésében tölté el: egyes tartományokra kevés figyelmet fordíthatott.

Merész reformjainak első csatározásait az általa nem igen szivelt papság ellen intézte. 1781. mart. 28-áról elrendelte, hogy a pápa bullái ki ne hirdettessenek, ha ő placetumát reá nem irta. ²⁾ Ugyancsak ez év oct. 13-án kiadá hires rendeletét a vallásbeli türelemről, mely azonban csak oly türelem, miszerint a protestansoknak megengedé azt, hogy ahol 100 család lakik, templomot építhessenek magoknak, de torony, harang és utczára nyiló ajtó nélkül. ³⁾ Ugyancsak ez év oct. 31-én rendelé el, hogy dispensatit ezután a püspökök adnak, azért Rómába senki ne folyamodjék; dec. 5-ről egy pár pápai bullát nem létezőnek nyilvánított. 1782. jan. 3-ról mindazon szerzeteket, melyek a közjón mit sem lendítenek, milyenek valának Erdélyben is a paulinusok, kiknek két zárda-jok volt, egy Tordán, más Tövisen; milyenek valának a trinitariusok Fejérvártt – eltörölte, s a fenhagyott szerzeteket a külföldtől függés alól felmentette. Így intézkedett a klerus megtörésére, mi a papságot oda vitte, hogy VI. Pius pápa minden öregsége daczára utra kelt, mart. 22-én Bécsbe ért,

¹⁾ Archiv d. Vereins. II. 99. ²⁾ Erd. Diet. végz. III. 161. I. ³⁾ L. Budai E. Hist. III. 163. I.

s ápril 22-ig e rendeletek gyöngítésében tölté idejét; de mit sem tudott kivinni.

A vallásügyi szervezésnél nekünk is kijutott, Erdély mind a hét vallása kapott valami módosítást: 1781. nov. 28-kán a katolikusok zsinattartása megtiltott; a protestansok zsinattartása felsőbb engedélytől tétetett függővé, akkor is úgy, hogy kir. biztos legyen jelen s a jegyzőkönyvet felküldjék. 1782. máj. 15-én új tanrendszer állított fel, mely minden vallást egyaránt kötelezett. Az egyesült görögök püspöke Major György elmozdított, s helyébe 1782. oct. 21-én Bab János neveztetett. A zsidók 1781. nov. 28-án Fejérvárra szorítottak, s oda iskola-építési engedélyt nyertek.

A centralisatio és nivelizálás, ez első lépései mellett a politikai igazgatás tere se maradt felejtve.

Az erdélyi udvari cancellariát Bécsben a magyarországgal egybeönteté. A Szebenben székelő guberniumot az első években meghagyá ugyan, de csak azért, hogy azt egészen újra szervezze. A közigazgatás tárgyait a törvényszékitől elkülöníté. A leopoldi hitlevelet minden pontjában megtámadta, az országgyűlés-tartás elmaradt; a megyegyűléseket korlátok közé veté; hogy a szászok territoriumát a más nemzetiségeknek is megnyissa, s ez által Erdély nemzetei közt a korlátokat elszedje, a szász nemzet azon gyakorlatát, miszerint a szász földön másnak mint szásznak a birtoklást nem engedék, 1781. mart. 22-én eltörlé; 1782. dec. 4-ről elrendelé, hogy a szászföldi oláhok és szászok a jogokban egyenlően osztozzanak; szóval: a történeti jog s nemzetiségek önállása elleni táborozása minden oldalról kezdetét vette.

Igy következett be az 1783-ik év, mely a magyar közigazgatás minden történeti szegletköveit kimozdítá. Jan. 30-ról a leopoldi diploma azon pontját, mely a hivatalokat vallások szerint osztogató, felfüggeszté, hogy csak is a képesség vétesék alapul; aug. 27-ről a vallatásoknál a tortura utolsó eszközt is eltörlé; máj. 19-éről tudtára adá a guberniumnak, hogy másodszor is meg akarja Erdélyt utazni: lejött, s több katonai intézkedések mellett, Fejérvárról a seminariumot Kolozsvárra rendelé, épületeit átadá a katonaságnak; fogadá az oláhság egy küldöttségét. ¹⁾

¹⁾ Denkwürdigk. a. L. S. Brukenthal. I. 59.

Az ujonnan tervbe vett kísérletek első mezeje Erdély lón, azután következet Magyarország. Nov. 26-n kelt a nevezetes okmány, mely mint mondá, az erdélyi három nemzet közti surlódás eloszlátása indokából, nem tekintve nemzetiségekre, Erdélyt 10 vármegyére osztá; ¹⁾ hogy a szász nemzet, melynek nemesei nem valának, a hivatalokból ki ne rekesztessék, elrendelé, hogy a jobb szász családokat írják össze, s megnevesítés végett terjesszék fel.

A gubernium a megyei felosztás törvényessége ellen dec. 10-én felirt; ²⁾ de azért az aulicus gubernator elnöksége alatt egy biztosság a végrehajtás módjáról folyvást tanácskozott. A biztosság munkálata s a megnevesítendő szász családok névsora 1784. máj. 19-én felment, s jul. 13-án megjött a rendelet, hogy Erdélyt nem 10, hanem 11 vármegyére darabolják, s a 11 főispán jul. 17-én ki volt nevezve.

Ez új megyék következők:

- 1) Alsó-Fejérvármegye;
- 2) Hunyadmegye, Zarándmegyével egyesítve;
- 3) Küküllőmegye, Marosszékkal egyesítve;
- 4) Szeben vármegye, Felső-Fejérvármegye egyrészével egyesítve;
- 5) Fogaras vármegye, Felső-Fejér egy részével;
- 6) Háromszék vármegye, Brassó vidékkel s Felső-Fejérvármegye némely részeivel egyesítve, – s így Felső-Fejérvármegye 3 felé oszlott fel;
- 7) Udvarhely vármegye, Csik-, Gyergyó-székekkel egyesítve;
- 8) Torda, Alsó-Kolozs-, Alsó-Dobokamegyével és Beszterczevidékkel egyesítve, – s így Doboka-vármegye neve elveszett;
- 9) Kolozs, Alsó-Tordamegyével és Aranyos-székekkel egyesítve;
- 10) Belső-Szolnok, Felső-Dobokával egyesítve;
- 11) Közép-Szolnok, Krasznamegye- és Kővárvidékével egyesítve.

S eszerint Erdély 29 törvényhatósága, minek jobb alakbani

¹⁾ Teleki könyvtár Cartoph. 1147, 455. l. ²⁾ Cartoph. 1147. 467. l.

felosztása a kedélyeket oly régóta foglalatoskodtatta, tizenegy megyében könnyedén fel lön szabdalva. – E rendelet legkeményebben a szászokat sújtotta, mint a kik ez által megszüntek külön testület lenni, s mi által nemzeti pénztárnok is beolvadt. Miért is, a midőn Rosenfeld Andrást Szeben megyei főispánná igtának, a kir. biztosok előtt mintegy óvást jelentettek.¹⁾

A felosztás egyébaránt Magyarországon is végbe ment. Az anyahon szintén 10 megyébe lön beosztva. Posonból a főhivatalokat Budára tette át. A koronát 1784. apr. 13-án roppant villám és dörgés közt Bécsbe vitette. A német nyelv behozatalát már czélba vette; máj. 11-én kelt rendeleténél fogva, a tisztviselőknek a nyelv megtanulására három évet adott, s kimondá, hogy az oly ügyvédeket, kik meg nem tanulják, visszalépteti; a németül nem tudó tanulók előtt a felsőbb tanulmányokra léphetést elzárja.

Egyedül a korona kivitele elégséges lett volna a jogaira féltékeny magyar nemzetet békétlenségre lobbantani, s hozzá járulván még nemzeti nyelvünk megtámadása is, minden jobb hazafit felizgatott. A megyék keményen repraesentáltak. Nyitramegye fegyverre kelt. A többi megye is kimondá, mikép a latin nyelv, a melyen századoktól kelnek törvényeink, mely nálunk mondhatni közös élőnyelv, ily módon, mely inkább hódítót illet, nem száműzhető. Mit sem használt, József császár reformjaiban ernyedetlenül haladt.

Erdélyben a felosztás után a házak megszámozása, s a nép összeírása következett, mi 1784. jul. 31-én lön elrendelve. A gubernium felirt, végrehajtására magát katonaság támogatása nélkül elégtelennek nyilváníta: de a főhadi kormányzóság készen állt, az összeírás kezdetétől nov. 1-je kitzetett.

II.

Hora-zendülés.

A szebeni főparancsnokság s a nemzet közt az úr naponta növekedék. A főkormányzók kivánt ugyan valamit lendíteni a haza alkotmánya mellett, de a hazafiak bizalmukat ettől is

¹⁾ Denkwürdigk. a. d. L. S. Brukenthal I. 101.

visszahuzák. A semleges ellentállás terére vonultak; s mert egyebet nem tehettek, az ujonczok oly mértékbeni kiszolgáltatását, mint a határország felállítása előtt, megtagadták. Azonban az udvarnak ujonczokra égető szüksége levén, a következő be, hogy a katonai parancsnokság 1784 nyarán, toborzást nyitott önkénytesekre.

A csekély kezdet nagyszerű véráldozatnak lőn kutféje. A toborzás nem sikerülvén, az udvar azon gondolatra jött, hogy az oláhok többi részét is határőri fegyverbe állítsa, mit dec. 1-én akart megkezdeni. A birtokosság, minthogy akkor jobbágysági felett teljhatalommal birt, a fegyverbeállítás ellen keményen kikelt. A nép ezzel mit sem gondolva, a fejevári s más katonai hatóságokhoz tódult, s tömegesen iratá be magát. A főkormányzók igénybe vevén még a kevés tért, mit lábai alatt érzett, a beiratást törvénytelennek s érvénytelennek nyilvánította. Ebből surlódás következett. Az oláh nép a kormányzók és földbirtokosok ellenállásában nem kevesebbet látott, mint azt, mintha ezek ellene volnának azon képzelet szabadságnak, mit a császár nyújtani akar: a földesurak ellen felléptek, s mert az összeírásban a jobbágyság alóli felszabadítást láttak, magokat több helyt felszabadították; s minthogy erre kényszer következett, a nép készen lőn minden végletekre.

Az 1514 óta földgörgyéhez igazott nép már csak vezetőre várt, s ez is előtermett Ursz Nyikulaj személyében, kit ma Hora név alatt ismerünk. ¹⁾ Ez ember, ki oly rémes nevet hagyott maga után, Csucsá Ostyiane nevű praediumában pásztorkodta át gyermekkorát, ²⁾ de később a zalathnai fiscalis uradalom jobbágysági közé, Nagy-Aranyosra telepedett.

A jobbágyság azon időbeli elnyomatása, s különösen a zalathnai uradalomban kifejtett földesuri és jobbágysági egyenetlenkedés, Hora lázzítás-vágyának bő táplálékot nyújtott. Az említett uradalomban ez ideig a népre nézve a korcsmárlás csaknem szabad volt, 1778-ban a kiárulandó bor vedrére 1 1/2, a pálinka kupájára 1 kr. díjt vetettek; – az ebből keletkezett surlódások s megyei tisztek fellépése ellen panaszt emelni,

¹⁾ Hora lázzadás, irta gr. Teleki Domokos. Pest, 1864. Gr. Kemény József. Uj magy. muz. 1856. VI. füz. Szilágyi Ferencz, Sürögöny 1865. 13. sz.

²⁾ Hon és külföld 1842. I. 88. l.

Horát 1780-ben Mária Theresiához küldték; hol azonban mit sem segíthetett, sőt a következett be, hogy 1781-ben a korcsmajogot 12,000 firtban haszonbérbe adák; s mert a kivevő fizetni nem birt, a haszonbér Bosnyák Márton és Patrubán Márton örmények kezébe jutott.

Az így szervezett korcsmárlás ellen a nép fellépett, a kihágások egymást érték, mignem 1782. máj. 24-én Topánfalván, a vásár alkalmával a történt, hogy a haszonbérlok hordói fenekét bevették, s az italokat szélnek eresztették; mire a haszonbérlok visszaléptek; a korcsmárlást az uradalom átvette; a főkormányzók pedig a tettesek ellen vizsgálatot rendelve, 23 egyén befogatott, keményen meg lönek büntetve, a mellett a havas lakóira 8708 firt kártérítés rovatott ki.

Hogy e mozgalmat Hora vezette volna, nem állítják; azonban kétséget sem szenved, hogy azon küldöttségnek, mely e sérelem orvoslása végett 1784 elején Bécsbe ment, s april 13-án az udv. cancellariától biztató választ kapott, tagja volt. Mint mondják, Hora II. József császártól is kihallgatást nyert, s panaszának azon fenyegetéssel kívánt nyomatékot adni, hogy különben kitörnek: mire a császár „no csak rajta” feleletet adott volna, – mit Hora mint biztatást terjesztett el a nép között...¹⁾

Hora hazajövéen, csak alkalomra várt, mi nem soká be is következett. A nép azon reményben, hogy a jobbágyság alól felszabadul, már augusztusban egyre iratá össze magát. A hunyadmegyei tisztség a főkormányzéknel panaszt emelt; az udv. cancellaria aug. 28-ról azt rendelé, hogy a lázzadókkal szemben rögtöntörvényszék útján kell eljárni; a főkormányzó Brukenthal lágymelegen felszólítá a katonai parancsnokságot, hogy lépjenek közbe, fel az oláh püspököket, hogy a papokat visszatartsák, – de a félrendszabály a népre még inkább bátorítólag hatott; Hora felsőbb megbizással dicsekedve, fellépett; egy Salis nevü letett katonatiszt, kit a nép „muszka báró” név alatt ismert, a bujtogatásban kezére dolgozott; Kloska oct. 28-án a brádi vásáron egy nagy aranykeresztet vont elő, s annak álfénye alatt az oláhságot vasárnapra oct.

¹⁾ 1790. ors. gyül. jegyzőkönyv, 98. 193. 217. stb.

31-ére a mestákeni templomba meghitta, – mire meg is jelentek.

A lázzadás sajátlag itt szervezte magát. A főszerepet a rejtélyes Salis vitte; Horát, Kloska Jánost és Krisán Györgyöt főnökükké kiálták; s Kloska azon indítványára, hogy menjenek Fejérvárra, mert a magyarság legyilkolására fegyvert fognak kapni, megindultak. De alig mentek Kurétyig, mire Gál és Naláczi szolgabírák hat katonával közbe léptek; a nép a katonaságra rohant, a két szolgabíró lesújtá. A nép vérszomját e perctől feltartani nem lehetett.

Erre Hora a nép élére veté magát. A vészharang megkondult, az oláhság lándzsák-, hosszunyelű szekerczék-, puskákkal fegyverkezve, a havasokra tódult, s megkezdődék az urlakok s a magyarok élte elleni táborozás. A legelső megrohanás Kristyorra történt, a pusztítás, égetés és gyilkolás kezdetét vette. Nov. 2-án Brádra törtek, a templomba menekült magyarságot ott ölték le; nov. 3-án Ribiczére rontottak, a kastélyt bevették, a birtokosságot az ablakokból lándzsák hegyére hányták le: Zarándmegye után, több faluk mellett, Abrudbányát és Körösbányát, Ofenbányát, Toroczkrét felégették; ezzel Torda- és Hunyadmegye földbirtokosaira rontottak, keresték őket életre halálra; kiket életben hagytak, megkeresztelték, s kényszeríték, hogy oláh legyen. ¹⁾

A birtokosság nov. 3-án a kormányzékhez folyamodott, de a kormányzék és főhadiparancsnokság közti feszült viszony miatt, csak négy napi tanácskozás után vette reá magát, hogy némi segélyt rendeljen, de akkor is Karp ezredes csak azon utasítással állomásozott Déva körül, hogy tettelesen fel ne lépjen. E semleges interventiot az oláhság maga részére magyarázván, vandal tetteit még szilajabban folytatta. A Maros partjáig lejöttek, a branyicskai kastélyt feldulák, s már Dévát fenyegették, midőn Karp ezredes Dévát otthagyá; a benne levő magyarság Zeyk János alispán vezérlete alatt leszállt, szétverte őket, sokakat elfogtak, törvényszékileg 34-et pallossal kivégeztettek. November 6-dikán Alvinczet és Borbereket dulták fel.

1) L. Csaták Hora követőivel Vitán Sándortól, kézirat okmányokkal

A katonai kormány vonakodását látva, a főkormányshék insurrectiot rendelt, mit a katonai kormány sehogy sem helyeselt. Mert az oláhság már Torda, Kolozsvár felé nyomult, a megtámadott birtokosság fegyvert ragadott, a főispánok csapatokat szerveztek, Kolozsmegye főispánja gr. Csáky Kolozsvártr trombitaszó mellett véres kardot hordoztatott, s mintegy 500 lovassal a már Zentelkéig előnyomult Hora ellen kiszállt. Apró csaták kezdődtek, mi a felkeltek hevét visszavisszariasztá.

Az önvédők fegyver-szerencséje Szebenben rosszalásra talált; a főkormányshék a nemességet fegyvere letételére szólítá fel, minthogy a katonai kormány a lecsilapításra vállalkozott; de hogy mily kétértelműleg intézkedett, mutatja az, hogy a 16 ezerre nevedett tábor ellen Schulcz alezredest egy székely huszárosztálylyal küldé ki, s a czinkosok fejére 20 egész frt dijt tűzött.

E fellépésnek ha lett is volna valami sikere, összerontá az, hogy a habozó főkormányzó b. Brukenthal Horát személyes találkozásra szólítá fel, s nov. 8-án a találkozás a két tábor közepette, mint valami két hatalmasság képviselői közt megtörtént, – igen természetesen sikertelen. Sőt azon rossz következése lőn, hogy Hora vérszemre kapott, mint hódító hadvezér lépett fel; s nov. 10-én Hunyadmegyéhez irt levelében nem kevesebbet követelt, mint azt:

hogy Hunyadmegye tegye le az esküt az oláh vallás keresztjére;

hogy többé senki se legyen nemes;

hogy a birtokosság jószágából rögtön költözzék ki;

hogy a nemesség is fizessen adót, miként a nép;

hogy a nemesek birtokai a nép közt osztassanak ki, – végre követelte, hogy beléegyezés jeléül a dévai várból fejér lobogót tüzzenek ki, s mindenesetre nov. 14-dikéig választ adjanak.¹⁾

Hora azon hadvezérek közé tartozott, ki a Marost látta a világ legnagyobb folyamának, Dévát a világ középpontjának, roppant álmoknak engedé át magát. Előbb magát Hunyadme-

¹⁾ Denkwürd. a. d. Leb. S. Brukenthal I. 77.

gye főispánjának czimezteté. Mit álmodott, mit nem, csakhamar mint Dacia királya az uratlanná lett Hunyad- és Zaránd-megye nemesi birtokait adománylevelek mellett kezdé osztogatni. Ily communista collegára akadt Waschington, ki éppen ez időben vivta harczait.

A kitüzött határnap nov. 14-ke eltelt, s Hora roppant táborával a Maroson átkelni, Dévát ostrom alá venni megindult; s hihetőleg már a trónbeszédre gondolt, melylyel Déván a királyi széket lett volna elfoglalandó: midőn előnyomultában a várt feleletet kilenczszáz székely határőr puskája adá meg. E lett volna első nyílt csatája, ha népe a csata elfogadása helyett, Hora elfogatására nem gondolt volna, mint a kit egyszerre ámitással kezdé vádolni.¹⁾

Mindamellet, hogy e nap Vaterloo volt reá nézve, elég ügyességgel birt népét tovább is ámulatban tartani: az elébe állt fegyveres népet katona ruhába öltöztetett nemeseknek hirdeté. De minden késő volt már, mert II. József nov. 15-kén aláírta a rendeletet, hogy a felkeltekkal rögtöntörvény szerint kell eljárni, egyszersmind a Horáék fejére 300 arany jutalmat tűzött. Ezen szigorú eljárást nov. 20-ról a császár visszavonta, s meghagyta, hogy a népnek általános kegyelmet hirdessenek, a vezetőket pedig kérjék ki; e leirat mellett azonban jött a parancs, hogy a katonaság lépjék fel; tábornok Pfefferkorn egy dandárral kiszállt; görög nemegyesült püspök Nikisich is biztosság élén a nép közé ment; a népnek azon esetre, ha a főbbeket kiszolgáltatják, kegyelmet ígértek.

A katonaság benyomult a havasokra, azért a nép magát megadni nem akarta, de legalább fékezve volt. Dec. 13-ról gr. Jankovics Antal kir. biztossá neveztetett. Az oláh papság a nép lecsilapítása s a vezetők befogására, a katonasággal kezlet fogott. A nép széteszlott. Hora sereg nélkül maradván, a vezérek Galpona nevű helységbe vonták el magokat, hol a katonaság nagyarányos oláhtól vezetve, őket dec. 27-dikén meglepte, elfogta; s Kray alezredes kezébe szolgáltató.

A nép a három főnök beszolgáltatásáért a három-háromszáz aranyot megkapta. Némelyeket azért az udvar szabadá tett.

¹⁾ Dévai csata. Tud. gyűjt. 1821. II. XII. füzet.

A szerencsétlenek azon helyre hozattak, honnan fegyvert ígértek a népnek, Fejérvárra. Lejövén tábornok Papilla, a vallás megkezdett. Krisán magát bocskor szíjjával felakasztá; a más kettő mit sem vallott, a császárra appellált; azonban a bizottmány sebesen eljár; mivel a nép között azon hír ke-rengett, hogy Horáéknak oly jó dolgok van Fejérvártt, hogy a császári tisztekkel lakomáznak: Jankovics 419 faluból három-három embert rendelt be, s azok előtt 1785. febr. 28-án őket kerékkal megtöreté. ¹⁾

Elvérzettek a nyomorultak, de az általok legyilkolt 154 földbirtokos, a sok felpredált, leégetett udvarház, 4000 ember élet, 23 templom, 389 falu feldulása azzal kárpótolva nem volt. ²⁾ A fejdelem részvékenynek mutatkozott, némelyeket kárpótoltatott, de a megtörtéteket meg nem törtétekké tenni nem lehetett. ³⁾

A reformok nagymestere József császár a népzendülés alapjábani elfojtása után, 1785. mart. 10-én, urbéri szabályo-zást hirdetett ki, mit a nép ugy látszik ismét oly ferdén kez-de értelmezni, hogy april 5-én rendeletnek kellett kelni, mely meghagyá, hogy a mig a Mária Th. alatt kelt urbariumot re-visio alá veheti, a tisztviselőknak engedelmeskedjenek, addig a földesuraknak a robotot és dácziákat régi módon teljesítsék, különben börtön és halál lesz büntetésök. ⁴⁾ Végre aug. 21-n aláírta azon humanus nyiltparancsát, mely az örökös jobbágy-ságot eltörölte, a népet, melyet az 1514-ki porlázadás követ-kezménye göröngyhöz kötött vala, sept. 10-től költözhetővé tette.

III.

A II. József alatti közigazgatási szervezet. Uj adóalap. A német nyelv behozatala.

A földbirtokosság megrémitése után, a császár mind me-részebb csapásokat intézett alkotmányunk törzsökére. Az egy-séges monarchia, jogegyenlőség, közös teherviselés, a nép és ipar emelése eszméjének mindent oda dobott. ⁵⁾

¹⁾ Denkwürdigk. a. d. Leben Fr. S. Brukenenthal. I. 60–99. Gr. Te-leki Domokos Hora lázzadása. Pest, 1864. Tud. gyűjt. II. XII. 7.

²⁾ Erd. Diet. végz. III. 177. ³⁾ Felső magyarországi Minerva 1826. 823 l. ⁴⁾ Zarándmegye leirása, Kozmától. 94. l. ⁵⁾ Programmját l. Sieb. Quartalschrift. I. 136.

1785. oct. 18-áról az addig még fennálló törvényszékeket eltörlé, s a következő év első napjára új törvényszékek életbe léptetését rendelé; Szebenben rendőrfőnökséget állított fel, s jött az év, melyben reformjai tetőpontot értek.

Az 1786-ik évet Erdélyben a törvényszékek átalakítása mellett, azzal nyitá meg, hogy jan. 16-án a megyék főispánait elbocsátá: Erdélyt Magyarország mintájára három kir. biztosság alá osztá be, a szebeni, kolozsvári és fogarasi főispánok alá, s most már gr. Kemény Farkas, b. Brukenthal Mihály és gr. Teleki Ádám személyében királyi biztosok léptek a megyék, székely és szász székek élére. ¹⁾ A következő hónap febr. 10-én, új megrázó nyiltparancs jött: új adórendszer behozatalát rendelé, alapjául a földet kívánta vétetni, s meghagyá, hogy a nemességet is adó alá vegyék. Hogy a földadó behozassék, földfelmérésnek kellett bekövetkezni. Hires földmérési nyiltparancsa febr. 18-án kelt; a terv végrehajtása három kerületi főbiztosra s 11 albiztosra bízott, kiknek hatáskörüket a 11 megye jelölé. A technikai kivitelben Turatti alezredes lőn a főnök, ki mellett a földfelmérésére három fő, s 109 más mérnök jelent meg. A munkát máj. 1-én meg is kezdék; de a népnek a rossz évek okozta szükség s a behozatal alatt álló urbarium miatt fejlett ingerültsége a haladást igen nehezíté; de azért még azon évben bevégeződött volna, ha Hunyad-, Küküllő-, Alsó-Fehér-, Zarándmegye lázzadásban nem demonstrált volna, mi a munkálatot itt-ott feltartoztatá.

A földmérésből keletkezett izgatottságnak vége se volt, midőn minden addig külön kezelt országos pénztárt, ide érte a szász nemzeti pénztárt is, mit már 1783-ban a tartományi pénztárba olvasztottak volt – egybeöntöttek; megjött novemb. 1-je, mely napon a német nyelv az országos hivataloknál hatályba léptetett.

A roppant reform, melyre századok kellettek volna, mily bajosan gyökerezett meg, mutatja az, hogy az új rendszerhez új kormányférfiakról kellett gondoskodni. Főkörmányszéki alelnököt Magyarországról hoztak, gr. Révai Péter személyében; a hetven éves b. Brukenthal Sámuel a gubernatorságtól fel lőn mentve, s helyébe az erre nevelt udvari cancellár gr.

¹⁾ Okl. Denkwürdigk. a. d. L. S. Brukenthal I. 107.

Bánffy György nevezetett, ¹⁾ ki esküjét ő felsége előtt tette le, s 1787. máj. 21-én főhadikormányzó Fabius által roppant fénynyel installáltatott. Ugyan e napon tette le esküjét gr. Teleki Sámuel, mint az egyesített udv. cancellaria egyik (erdélyi) alcancellára. A régi consiliariusok s más főbb hivatalnokok mind ujakkal cseréltettek fel.

Hogy teljes fogalmat adjunk az akkori szervezetről egy 1789-ben nyomtatott, s egykoru kéz által kijavított schematicus segélyével a közigazgatás egész szervezete itt következik:

A főváros, a belkormányzat székhelye, Szeben.

Az erdélyi udv. cancellaria a magyarhonival egyesítve levén, főcancellár gr. Pálfi Károly, első alcancellár gróf Majláth József, a második gr. Teleki Sámuel.

Az udvari consiliariusok és titoknokok között egy pár erdélyit is látunk.

A gubernium meghagyatott. Gubernator: gr. Bánffy György, a guberniumnak mind a közigazgatási, mind a kamarai, mind a bírósági ügyekben rendes elnöke.

Második elnök volt gr. Révai Péter, mint a közigazgatási és kamarai ügyekben alelnök.

A 12 consiliarius volt: gr. Eszterházi N. János, gróf Bethlen Sándor, ki egyszersmind tartományi főbiztos, gr. Teleki Lajos, gr. Bethlen József, Beischlag Ignác, Fichtel H. János, Reichensteini Müller Ferencz, ki egyszersmind bányászati főinspector, Rittern János György, kanonok Mártonfi József, Szegedi József, ki egyszersmind a cancellaria directora, Leitner József és Soterius János Mihály.

Volt mellettek 15 titoknok, 10 fogalmazó, 10 lajstromzó, 16 irnok.

Az ország 11 megyére levén osztva, a megyék s azok főispánai 1789-ből így következnek:

Alsó-Fejérmegyében: főispán b. Kemény Simon, ki egyszersmind a kir. tábla alelnöke; Hunyadmegyében: gr. Eszterházi N. János, cons.; Szebenmegyében: gr. Kemény Farkas; Küküllőmegyében: gr. Bethlen Sándor; Fogarasmegyében: Brukenthal Mihály; Marosozsék-megyében: Ahlefeld Mihály, cons.;

¹⁾ Bália, Erdély köz. Törvényei 435.

Udvarhelymegyében: gr. Teleki Lajos, cons.; Tordamegyében: gr. Kálnoki Lajos; Kolozsmegyében: gr. Csáki János; Belső-Szolnokmegyében: gr. Teleki Ádám; Közép-Szolnokmegyében: gr. Kornis Zsigmond.

Igy voltak kiosztva a megyék azon megjegyzéssel, hogy a midőn II. József császár a nagyobb reformok elé akart menni, 1785. jan. 16-án a főispánok tényleges hatáskörét megszüntetvé, Erdélyt három vidékre, szebeni, kolozsvári és fogarasi vidékre osztá, s ezek élére három kir. biztost nevezett ki: ezek közül gr. Kemény Farkas, mint szebeni főispánt egyszersmind Alsó-Fehér, Hunyad és Köküllő administratorává, Brukenthal Mihály, fogarasi főispánt egyszersmind Háromszék és Udvarhelymegye administratorává, gr. Teleki Ádám, Belső-Szolnokmegye főispánját egyszersmind Kolozs, Torda és Közép-Szolnok administratorává nevezte.

A vármegyék, valamint a szász- és székelyföldből alkotott megyék élén, magyarországi mintára, főispánok, főbírák, szolgabírák s ezek biztosai vagy esküdtei álltak.

A politicum és judiciale szorosan el lön egymástól különítve. A guberniumnál külön judiciale gubernium lön felállítva, melynek elnöke a főkormányzó, alelnöke b. Bánfi Farkas, consiliariusai: gr. Kálnoki Lajos, kilyéni Székely Dávid, Chronenthal János, hilibi Gál János, polyáni Biró Antal, Ahlefeld Mihály, Zeyk Dániel, Rosenfeld János Frigyes. Mellettek három titoknok.

Állítottatott egy felebbező királyi tábla, melynek elnöke volt gr. Bethlen Pál, alelnök b. Kemény Simon. Mellettek 14 consiliarius és 4 secretarius.

Ennek registraturája és cancellariája egy volt a gubernium törvényszéki osztályával, tehát székhelye a volt, mi a guberniumé.

Ez alatt az országban két kerületi tábla szerveztett: egyik M.-Vásárhelyre, a másik Kolozsvárra. A m.-vásárhelyinek elnöke volt b. Jósika Antal, s volt 10 ülnöke, 3 titoknoka. A kolozsvárinak elnöke b. Kemény Pál, a személyzet itt is ugyanannyi.

Ezen kerületi táblák alatt álltak a megyei törvény

székek, még pedig az első alatt 6, a második alatt 5 megyéje, stb. stb.

E volt a II. József császár korabeli szervezet.

IV.

József török háboruba keveredik A pénztár kimerül. A magyarok passivitásba teszik magokat. Rendszerét visszahzza.

Igy átidomítván II. József cs. Magyarországot és Erdélyt, azon hiedelemben, hogy a magyar korona közjogának ily rendszeres átváltoztatásával magát benn biztosította, kifelé kezdett terjeszkedni. Hódításvágyának Törökországot szemelte ki; hadat akart reá vinni: hogy e célját miként indokolta, nem lesz felesleges egy, II. Frigyes porosz királyhoz 1788 januárjában írt levele következő passusát felemlitenünk:

„Felsőged monarcha, s így a királyok jogait ismerni fogja. Az ozmánok elleni vállalat vajjon tekinthető-e egyébnek, mint-hogy régi jogomat azon tartományokra, melyeknek birtokától az idő, sors és koronám végzete megfosztott, ismét érvényesíteni kívánom. Elődeim az utrechti békében Spanyolországot, a bécsiben Nápoly és Sicilia királyságokat, néhány évvel utóbb Belgrádot s a szilésiai hercegségeket; az acheni békében Parma, Piacenza és Guastalát, s az osztrák Lombardia egy részét kényszerültek szomszédaiknak átengedni. S mi jelentékeny szerzeményhez jutott ezekért Austria e veszteségekben oly gazdag század alatt? Nyerte Lengyelország egy részét, de ebből is a jobb rész Poroszországnak jutott. Ennélfogva reményelem, hogy Felsőged igen világosoknak találandja az okokat, melyek engemet arra birtak, hogy a porta ellen hadat indítsak; s igényeim jogosságát nem fogja félreismerni.”

Ily nézetekkel készült II. József a törököt megtámadni.

A sorkatonákat kihúzták Erdélyből, a határőröket szintén kivitték vagy a határokra állíták, s a belbátország fentartására már júniusban 308 gyalog s 87 lovas zsandárt, akkori nyelven pandurt állítottak fel.

A török azonban a muszka készülleteit, s Józseffeli szövetkezését be nem várva, aug. 15-én a proféta zászlóját kitü-

zeté... A háboru kitört... Erre az akkor még Auszriához tartozó Belgium felkelt, – csak ekkor lón látható, hogy a nyolcz éves építmény a magyar korona új szervezése, mert alapja a nép rokonszenvében megvetve nem volt, mily gyenge lábra van állítva.

Mig miéink a határszéleknél és a Dunafejdelemségben táboroztak, addig az ellenség mindenfelől beütött. Az ojtosi vámon kezdé beütéseit; a Bodzánál véres ütközetet állottak ki a székelyek; ¹⁾ Fogaras földére Brázánál csaptak be; Hátszegvidékére szintén benyomultak, Hátszeg városát, 36 falut lángba borítottak, s feles ember esett áldozatul vagy vitetett el rabságra. ²⁾

A dinasticus magyar még ekkor is feláldozón ontá drága véré, csapatok és egyesek hőstetteivel a lapok telve valának; ³⁾ Nemes György, székely huszár alezredes 24 törököt vágott le; ⁴⁾ a bodzai szorosnál 1789. aug. történt csatában Bora székely huszár őrnagy 11, Damó százados 7 törököt ejtett el, úgy vezérlé csapatát győzedelemre. ⁵⁾ Így harczolt a magyar, de azért József háboruja a mily költséges, ép oly fáradságos, ép oly dicsőségtelen vala.

II. József császár csak egy nem volt, hadvezér, s hadvezéreket nem birt előteremteni. Ritkák voltak a herczeg Hohenlohek, ki midőn 1789-ben Erdély főhadi kormányzójának jött, Dévánál az elébe ment tisztséget profonttal fogadá; Szebenbe érve, a hadikormányzói szállást tulkényelmesnek találta; s belőle csak is egy asztalt, egy széket tartott meg, még ágy sem kellett számára. Honnan azon jellemző élcz merült róla fel, miszerint születésénél magyart tervelt vala a természet, s egyéb lett belőle. ⁶⁾

II. József császár kétfelőlről lón e szerint megtámadva: egyfelől a török, másfelől a politikai és vallásos szabadságáért felkelt Belgium vette erejét igénybe. Nevelte a harcztéreni szerencsétlenséget a pénzügyi zavar, mert a birodalom összes jövedelme alig volt 90 millio forint; s bár az örökös tartomá-

¹⁾ Sieb. Quartalschrift. II. 84.

²⁾ 1791. orsz.gyül. jegyzőkönyv. 137. 155–58. I. ³⁾ L. hőstetteket. Hon és Külföld 1846. 32–37. sz. Tud. gyűjt. 1828. ⁴⁾ Wiener Zeit. 1788.

⁵⁾ Hadi tört. 1789. sept. 11-ről.

⁶⁾ „Hadi történetek” című ujság 1788. jul. 21.

nyokra 12% jövedelmi adó vetetett, s a hivatalnokok fizetéséből 5–15%-t visszatartatott, az államkincstár a legnagyobb zavarba jutott.

A dolgok ily állásában a magyar nemzet eljöttnek vélte az időt, hogy megbántódását éreztesse. A passiv ellenállás eszméje mind általánosabb lett; II. József pénzt, élelmet, katonát sürgetett; a megyék vagy kerületek nyíltan kimondák, hogy igen is adni fognak, de országgyűlésen akarják hallani, hogy kinek és miért kell hadisegély.

Erre természetesen menydörgő leiratok keletkeztek. Vegyen! felelék egyesek és a megyék... A semleges ellentálláson még egy II. József császár erélye is megtörtött... Belgium veszendőben... Közeledvén a tavasz, hogy adót és ujonczokat kaphasson, a marchalis gyűlések tarthatását megengedé: de a megyék adó és katona helyett, panasz, kérelem s követelésekkel álltak elő, alkotmányuk visszaadatása előtt mit sem akartak hallani. S midőn a gubernium a feljött marchalisi jegyzőkönyveket megvizsgálta, azon határozatra jött, hogy országgyűlés tartását sürgessék. Azonban II. József a guberniumot megelőzte, mert belátva azt, hogy nincs ereje, mit a török eleibe állítson, hogy a magyar nemzetet újra megnyerje, 1790. jan. 28-án tollat ragadott, tiz, mondhatni 25 évi munkáját egy tollvonással megsemmisítette, – okmányt irt alá, melyben Magyarhonnak és Erdélynek országgyűlést ígért, s kimondá, hogy miután a nemzet az új kormányformát nem szerette meg, a közigazgatás azon állapotba tétessék vissza, melyben azt uralkodása első éve találta, mit máj. 1-én rendelt életbe léptetni, – egyszersmind a vallásbeli türelem, az egyházi szervezés és jobbágyok szabad költözködése iránt kiadott rendeletein kívül, minden patenseit visszavonta, érvénytelennek nyilvánítá. ¹⁾

Ezen nagy horderejű rendelet a guberniumban 1790-ben febr. 23-án olvastatván fel, azonnal rendeletet bocsátott ki, melyben a fennálló 11 vármegye ugyanazon egy napra, mart. 22-ére marchalusra hivatott össze, – ugyancsak ez ülésből a gubernium hg Kaunicz és cancellar gr. Pálfi Károlynak, mint

¹⁾ Okl. Balia Erd. Nemz. Törv. 133. Sieb. Quartalschrift. I. 130.

a kiknek ezen királyi határozás eszközését tulajdoníták, köszönő feliratot intézett, – továbbá rendelet kelt, melyben az 1781-ben összeolvasztott hatóságokat értesíték, hogy máj. 1-ét várják be csendesen, mert akkor az illető levéltárak is el fognak választatni, s minden megyének, mi őt illeti, által fogadatni, – végre elrendelék, hogy a királyi tábla M.-Vásárhelyre költözzék vissza, s hogy a megyék tiszteiket válasszák meg.

E tollvonás II. József egész élte feladatát halomba dönté... A mily nagy volt mint egy új rendszer alakítója, mondhatni még nagyobb volt mint rendszerének megsemmisítője, mert monarchiája legnagyobb ellenét, önmagát győzte le. Azonban e nagy csalódást még e nagy lélek sem bírta meg. E nap óta gyengélkedni kezdett. Mikor őszinte eljárása bizonyítékául a magyar koronát Bécsből visszaadta, s az febr. 16-án 500 ágyu dörgése közt – Budára érkezett – már közel volt végperceihez. Élte minden gondolatjának romjait nem élhette tul... Febr. 20-án megholt.

Halálának hire egyszerre mindent feloldozott. A hivatalnokságot vállalt magyaroknál divatba jött hosszú kaput, kurta nadrággal, strimpflivel az utczákon gunyt üztek, – mart. 22-kén Erdély minden megyéjében gyűlést tartottak. Nem várva máj. 1-ét, a régi rendszert azonnal visszaállíták; József császárnak mint koronázatlan királynak minden rendeleteit, méregetéseit, összeírásait megsemmisíték; Küküllővármegye és Marossszék a kataster-, népösszeírás- és felmérésekre vonatkozó irományokat bakó által égetteté meg; Hunyadmegye szétdaraboltatá; egyedül Szeben vidék, illetőleg a szászok tarták meg, s osztaták szét hatóságaik között. ¹⁾

E volt vége II. József reformjainak.

Ha József császár erőszakos lépésekhez nem nyul, ha a régi felolvasztási terven halad, ha Mária Th. lassu politikáját folytatja, ha minden jogbontást magyar kezek által az illetők beccszomja lekenyerezésével hagy teljesíteni: – ekkor matematikai biztossággal számithatott volna céljának eléré-

¹⁾ Archiv, Für Landeskunde IV. I. II. füz.

sére. De ő nemcsak centralisálni, hanem egyszersmind alakítani is akart, s a tér erre még nem vala előkészítve; úgy járt mint a világhajós, ki mindig kelet felé vitorlázott, elvégre megérkezék n y u g o t r a .

József a philosophiai iskola növendéke és II. Fridrik utánzója – egyöntetűvé törekedett tenni birodalmát; tagadta a történelmi jogok szentségét és erejét; nem hívé sem szükségesnek, sem nagy érdekek által védettnek a magyar korona országainak ősi alkotmányát: de összeolvasztási eszméi minél messzebb nyomultak, a népek ellene annál kitartóbb ellen-szenvvel küzdének; a központosítás a régi autonomia szerelmét ébreszté fel.

József császár, minthogy nem csupán dynasticus érdekből, hanem az eszmék kedvéért is szerette volna az öszpontosítást, a nyilt és destructiv modor mellé állott, és midőn a magyar nemzetet germanizálni, a magyar önállóságot nyiltan megszüntetni akarta: ugyanakkor egyszersmind a hűbéri és aristocraticus előjogok ellen az encyclopaedisták hevével lépett fel, s messze rezzenté magától a birodalmi központosítás régi barátjait, a nélkül, hogy ujakat szerezhetett volna. Minthogy az általa tervelt szabadság a nemzetiség romjaira látszott építkezni akarni, az ellenhatásnak okvetlenül nemzetinek és illi-belarisnak kellett lenni. Visszaköveteltek minden jogot, lett legyen kártékony vagy sem. A magyar az erőszakolás által makacscsá tétetvén, nem akart többé a legártatlanabb és leg-hasznosabb reformban is mást, mint ámitást vagy veszélyt látni. Mert minden viszony összedulva és egymáson hevert, nem vala csoda, hogy a kéz, mely annyit rontott, még az építés foglalatosságai közt is, el lön kárhoytatva a tömeg, és segéd nélkül hagyatva az intelligentia nemesebb része által. S nem volt csoda, ha midőn végül is mindenfelőlről elhagyatva, sőt magát megtámadva látta, – rendeleteit visszahuzta, s szive mintegy megszakadt. ¹⁾

¹⁾ Visszatekintések Erdély multjára. P. Napló. 1850. 319. sz.